

δεν μπορεί πια κανείς να μιλάει για το "αόρατο χέρι της αγοράς" και για την "σοφία" των δυνάμεων της προσφοράς και της ζήτησης *εφόσον η εργατική τάξη είχε αποκτήσει πια την οργάνωση και την δύναμη να χαλάει αυτά τα "παιχνίδια"*. Μ' αυτό το ιστορικό δεδομένο, που δεν ήταν μια κουβέντα αλλά η γενική προσαρμογή του καπιταλισμού στην ίδια του την πραγματικότητα, ειδικά απ' τον Β παγκόσμιο πόλεμο και μετά, το να υπερασπιστεί κανείς στα '70s και πάλι τις δυνάμεις της αγοράς και την λυτρωτική, καθαρτήρια δράση τους, ένα πράγμα μόνο θα μπορούσε να σημαίνει: *ας ξεμπερδέουμε με τον εργατικό ανταγωνισμό*. Κάτι που ήταν εντελώς λογικό και επίκαιρο απ' τη μεριά των αφεντικών και των συμμάχων τους, πράγματι, ακόμα κι αν εμφανιζόταν κουκουλωμένο κάτω από στρώματα οικονομολογίας και οικονομο-φλυαρίας.

Συνεπώς, μαζί, παράλληλα και συμπληρωματικά με όσα μεθόδευαν οι επιχειρήσεις στη βάση της καπιταλιστικής οργάνωσης των κοινωνιών, όσα (έστω περιληπτικά) έχουμε περιγράψει ως εδώ, ήταν εντελώς απαραίτητοι οι μετασχηματισμοί και των καπιταλιστικών κρατών. Δεν μπορεί κανείς να χρησιμοποιήσει το εργαλείο της μερικής απασχόλησης, για παράδειγμα, εάν οι νόμοι επιβάλλουν την πλήρη. Ούτε μπορεί να παράξει και να διαχειριστεί αποτελεσματικά την ανεργία εάν υπάρχουν μακρόχρονα και αξιόλογα επιδόματα ανεργίας. Εν τέλει δεν μπορεί κανείς να υποτιμήσει την εργασία μέσω του σφετερισμού των αποθεμάτων των συνταξιοδοτικών ταμείων εάν οι νόμοι απαγορεύουν τις "έξυπνες επενδύσεις" τους.

Μετασχηματισμοί, αναδιάρθρωση, λουπόν, όχι μόνο των στενά εννοημένων εργασιακών σχέσεων, όχι μόνο των σχέσεων και των ηθών της κατανάλωσης· όχι μόνο, δηλαδή, της "καπιταλιστικής βάσης" αλλά και της κορυφής: του κράτους, των θεσμών, των λειτουργιών τους· του κυβερνητικού θεάματος.

*Μία απ' τις προεκλογικές αφίσες των άγγλων συντηρητικών το 1979 (Thatcher)
- μ' όλα τα υπονοούμενά της*

Ο μετασχηματισμός της δημοκρατίας

Στις αρχές του 1974, η παγκόσμια Trilateral Commission, ένας θεσμός συνάντησης και ανταλλαγής εμπειριών των αφεντικών του τότε αναπτυσσόμενου καπιταλιστικού κόσμου (βόρειας Αμερικής, δυτικής Ευρώπης και Ιαπωνίας), είχε παραγγείλει μια έρευνα για την “κρίση της δημοκρατίας” διεθνώς.¹⁰

Στη σύνοδο της Trilateral που έγινε στο Κιότο της Ιαπωνίας στις 30 και στις 31 Μάη του 1975 παρουσιάστηκαν τα συμπεράσματα με τίτλο η κρίση της δημοκρατίας - έκθεση για την κυβερνησιμότητα των δημοκρατιών.¹¹ Σύμφωνα, λοιπόν, με τους σοφούς της Trilateral, τέσσερεις ήταν στα μέσα της δεκαετίας του '70 οι βασικές “δυσλειτουργίες της δημοκρατίας” διεθνώς:

1: *Το κνηνί των δημοκρατικών αξιών της ισότητας και του ατομισμού έχουν οδηγήσει στη γενική απονομιμοποίηση της εξουσίας και την απώλεια της εμπιστοσύνης προς τις ηγεσίες·*

2: *Η δημοκρατική επέκταση της πολιτικής συμμετοχής έχει “υπερφορτώσει” τις κυβερνήσεις και η ανισόρροπη επέκταση των κυβερνητικών δραστηριοτήτων έχει εντείνει τις πληθωριστικές τάσεις στην οικονομία·*

3: *Η εντατικοποίηση του πολιτικού ανταγωνισμού (που είναι βασικός στη δημοκρατία) έχει οδηγήσει σε αποσύνθεση των συμφερόντων και σε διασπάσεις των πολιτικών κομμάτων·*

4: *Η ανταπόκριση των δημοκρατικών κυβερνήσεων στο εκλογικό σώμα και στις κοινωνικές πιέσεις ενθαρρύνει τον εθνικιστικό τοπικισμό σε σχέση με το πως οι δημοκρατικές κοινωνίες δρουν στις διεθνείς τους σχέσεις.*

Δεν χρειάζεται ιδιαίτερα προσπάθεια για να αναγνωρίσει κανείς πίσω από κάθε μια απ' αυτές τις “δυσλειτουργίες” την εκρηκτική (και αποδιορθωτική) δράση όχι απλά και γενικά των “κοινωνικών” αλλά συγκεκριμένα των ταξικών αιτιών εκείνου που τότε τ' αφεντικά του πλανήτη ονόμαζαν “κρίση κυβερνησιμότητας”. Ειδικά το δεύτερο σημείο του πιο πάνω καταλόγου είναι διαφανές: η “υπερφόρτωση” των κυβερνήσεων αφορά οικονομικές ή/και θεσμικές απαιτήσεις της τότε εργατικής τάξης τέτοιες που, όταν ικανοποιούνταν, “αύξαναν την κυκλοφορία τους χρημάτων” και, τελικά, προκαλούσαν πληθωρισμό - σύμφωνα, τουλάχιστον, με τον τρόπο που “ερμήνευαν” τις καταστάσεις οι ειδικοί των αφεντικών.

Λίγα χρόνια μετά, στις αρχές της δεκαετίας του '80, ο βερολινέζος κοινωνιολόγος Claus Offe,¹² ένας απ' τους μαθητές του Habermas, έγραφε μεταξύ άλλων και τα πιο κάτω:

...

Ένας από τους όρους που είναι της μόδας μεταξύ των πολιτικών θεωρητικών και σχολιαστών, ειδικά στη Μ. Βρετανία, είναι ο όρος “ακυβερνησία”. Τα γνωρίσματά του συνίστανται στις “αυξανόμενες προσδοκίες” από τη μια μεριά ομάδων και κομμάτων με ανταγωνιστικά συμφέροντα, που διαδίδονται από τα μέσα επικοινωνίας· μια υπερφόρτωση κατά συνέπεια, για τις κρατικές γραφειοκρατίες, οι οποίες προσκρούοντας στα όρια της δημοσιο-οικονομικής πολιτικής, αποδεικνύονται ανίκανες να ικανοποιήσουν αυτές τις προσδοκίες· μια ρήξη της αυτορρύθμισης

της κυβέρνησης. Αιτιολογία που, αντιθέτως, θα είναι περιζήτηση για μια σταθερή αντίσταση στην αναπαραγωγή των αιτημάτων· ένα αυξανόμενο επίπεδο που χαρακτηρίζεται από έλλειψη εμπιστοσύνης, υποψία, εξαπάτηση μεταξύ των πολιτών στις στάσεις και στις συμπεριφορές τους απέναντι στο κράτος· μια έρπουσα παράλυση του θεμελίου της οικονομικής σταθερότητας και της δυνατότητας για ανάπτυξη.

...

Όλο αυτό σημαίνει πως η δυνατότητα των θεσμών στα δημοκρατικά καθεστώτα να γεννούν συγκρούσεις ζεπερνά κατά πολύ την ικανότητά τους να λύνουν συγκρούσεις. Εξ αυτού έπεται πως το κράτος γίνεται όλο και πιο ανίκανο να συμφιλώσει τα αιτήματα μεταξύ τους που μεταδίδονται μέσω των δημοκρατικών θεσμών και τις απαιτήσεις μιας εθνικής και παγκόσμιας οικονομίας. Προβλέπεται ότι συμπτώματα απώσυνθεσης, ρήξης, χάους θα αυξηθούν δραματικά στο προσεχές μέλλον.

Αυτές οι ανησυχητικές διαγνώσεις υποδεικνύουν τον ίδιο καιρό μια αιτία και μια θεραπεία. Η αιτία συγκεκριμενοποιείται στο αίτημα για αύξηση των μισθών, και ιδιαίτερα για αύξηση των καταναλωτικών αγαθών, χαρακτηριστικό των εργαζόμενων τάξεων και των οργανώσεών τους. Η θεραπεία, αν και αρθρώνεται πολύ λιγότερο καθαρά, θα συνίσταται σε μια κάποια μορφή ενδυνάμωσης της πειθαρχίας, εκμονοτερνοποίησης, αυτοπεριορισμού, είτε με τη μετατροπή των θεσμών και των πολιτικών πρακτικών (π.χ. πολιτική των εισοδημάτων) είτε με την τροποποίηση των πολιτιστικών κανόνων όπως μεταδίδονται από το εκπαιδευτικό σύστημα και τα μαζικά μέσα επικοινωνίας.

...

Από το άλλο μέρος του πολιτικού φάσματος συναντάμε μια εντελώς διαφορετική διάγνωση. Η άποψη της αριστεράς είναι πως η ένταση και η οικονομική αστάθεια, έτσι όπως εκδηλώνονται στα δυτικά καπιταλιστικά έθνη από το δεύτερο μισό των χρόνων του '70 και δώθε, εκβάλλει σ' ένα χώρο πολιτικής σύγκρουσης που έχει συσταθεί ώστε να είναι ευπρόσδεκτος από μια πολιτική δημοκρατία, κι ενίοτε σ' ένα αυταρχικό μετασχηματισμό των δημοκρατικών καθεστώτων που χαρακτηρίζεται από μια κατασταλτική πολιτική ευρύτατης κλίμακας. Οι τάσεις αυτές μπορούν, τουλάχιστον εν μέρει, να συνδεθούν με το αυξανόμενο βάρος της δύναμης της αρνησικυρίας του κεφάλαιου, ειδικά του πολυεθνικού, σε συνθήκες οικονομικής αστάθειας και χαμηλού επιπέδου ανάπτυξης.

Οι οικονομικές επιταγές που στις συνθήκες αυτές επιβάλλονται στις κυβερνήσεις, επιτρέπουν την επιβολή μεγαλύτερων περιορισμών σε εκείνες τις πολιτικές δυνάμεις των οποίων η ελεύθερη επέκταση θα προκαλούσε ζημιά στην "εμπιστοσύνη της αγοράς" και στο "κλίμα των επενδύσεων". Οι δύο διαγνώσεις, η μία συντηρητική και η άλλη της αριστεράς, εμφανίζονται αντιθετικές, μα μπορεί πολύ καλά να είναι και οι δύο αληθινές. Τελικά, παρά τις προσπάθειες να περιοριστεί ο χώρος της σύγκρουσης που είναι δυνατό να μεσολαβείται από τους δημοκρατικούς θεσμούς, ο όγκος της σύγκρουσης που παραμένει είναι τόσο τεράστιος ώστε να προκαλεί πάντοτε συμπτώματα "ακυβερνησίας".

Μ' άλλα λόγια και οι δύο θετικές λειτουργίες, η λειτουργία της άρθρωσης και η λειτουργία της λύσης της σύγκρουσης, περιορίζονται και το πολιτικό

καθεστώς γίνεται συγχρόνως κατασταλτικό και πλέον μη κυβερνήσιμο. Δεν είναι δυνατή η εκπλήρωση καμιάς από τις δύο λειτουργίες που, σύμφωνα με τη φιλελεύθερη - δημοκρατική θεωρία, θα έπρεπε να εκπληρώσουν οι θεσμοί που ενώνουν τα άτομα και το κράτος.

Αν όντως έτσι συμβαίνει, και πιστεύω πως έτσι είναι, πρέπει να περιμένουμε ότι θα βρούμε στις πολιτικές δομές των καπιταλιστικών δημοκρατιών τη διασταύρωση δύο γραμμών ανάπτυξης. Πρώτον, αν δημοκρατικοί θεσμοί όπως το σύστημα των κοιμμάτων, οι εκλογές, η κοινοβουλευτική κυβέρνηση, έχουν περιορισμένο χώρο για την άσκηση των λειτουργιών τους για την άρθρωση της πολιτικής σύγκρουσης είναι πιθανό ότι θ' αναπτυχθούν εναλλακτικά κανάλια σύγκρουσης και ότι αυτά θ' απορροφήσουν τις πολιτικές ενέργειες του πληθυσμού. Δεύτερο: αν οι θεσμοί αυτοί χάσουν μεγάλο μέρος της ικανότητάς τους να περιορίζουν τη σύγκρουση σε λειτουργικές διαστάσεις, και επομένως δεν είναι πλέον ικανοί να γεννούν συνθηές διακυβέρνησης, πρέπει να περιμένουμε κυβερνήσεις που θα βασίζονται όλο και περισσότερο σε κριτήρια και μοντέλα διαχείρισης που θα προέρχονται από πηγές διαφορετικές από κείνες του πολιτικού προτσέσου.

Άποψή μου είναι πως είτε ο χώρος των συγκρούσεων και των πολιτικών αγώνων, είτε ο θεσμικός χώρος όπου διαμορφώνονται οι κρατικές πολιτικές μετατοπίζονται έξω από τους θεσμούς που η δημοκρατική θεωρία παριστά με τις λειτουργίες αυτές. Κατά συνέπεια η μεσολάβηση ανάμεσα στο κράτος και στο άτομο που υποστηρίζεται από τη δημοκρατική θεωρία, δίχως τυπικά να έχει ακυρωθεί, ελαχιστοποιείται σαν ενεργητικός μηχανισμός. Συγχρόνως εμφανίζονται εναλλακτικές πολιτικές μορφές που αφορούν είτε την άρθρωση των συγκρούσεων είτε τη λύση των πολιτικών ζητημάτων, για τις οποίες, για την ώρα, δεν υπάρχει μια πολιτική θεωρία. Πίσω από την πρόσοψη της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, τόσο η πολιτική σύγκρουση όσο και η λύση των πολιτικών ζητημάτων αποκτούν όλο και περισσότερο χώρο σε οργανωτικά περιβάλλοντα που είναι άγνωστα στη δημοκρατική θεωρία.

Ας ξεκινήσουμε από τη διαμόρφωση της πολιτικής απόφασης μέσα στο κράτος. Ο τρόπος με τον οποίο λαμβάνονται οι αποφάσεις αυτές είναι γνωστός σε κάθε αναγνώστη εφημερίδας: αυτός προκύπτει από τον κοινοβουλευτικό έλεγχο στο εκτελεστικό, από τη βεμπεριανή ιδέα μιας εκτελεστικής κορυφής πολιτικής τάξης την οποία αρμόζει να διευθύνει ένας γραφειοκρατικός μηχανισμός, σύμφωνα με τη δική της θεώρηση, και κάτω από την ευευθυνότητά της. Πολύ συχνά οι αποφάσεις πάνω σε κρίσιμα πολιτικά ζητήματα προκύπτουν μάλλον από μια άτυπη διαδικασία διαπραγμάτευσης μεταξύ αντιπροσώπων στρατηγικών ομάδων που δρουν στους ιδιωτικούς και δημόσιους χώρους διαμόρφωσης της δημόσιας πολιτικής. Συμβουλές, διαπραγματεύσεις, αμοιβαία πληροφόρηση, ασφαείς τεχνικές εκτίμησης της δυναμικότητας της αντίστασης ή υποστήριξης σε μια καθορισμένη πολιτική, παίρνουν έναν ρόλο που δεν μπορεί να θεωρηθεί εντελώς συμ-

πληρωματικός. Δύο όψεις αυτής της διαδικασίας διαμόρφωσης της δημόσιας πολιτικής είναι χαρακτηριστικές. Η μία είναι ο ισχυρός συντελεστής λειτουργικής αντιπροσώπευσης, η άλλη είναι η απουσία δημοκρατικής νομιμοποίησης. Αυτά τα παρα-κοινοβουλευτικά και παρα-γραφειοκρατικά προσέεσα λήψης των αποφάσεων, περιγράφονται σε νεο-κορπορατιβιστικές μέθοδοι μεσολάβησης των συμφερόντων.

Αν αυτά είναι τα δοσμένα χαρακτηριστικά, είναι λογικό ότι οι ενδιαφερόμενοι έχουν όλους τους λόγους για να κρατηθούν όσο το δυνατό μακρότερα από τα μάτια του κοινού, κι ακόμη από κείνα τα τμήματα του εκλογικού σώματος του οποίου αυτοί θα πρέπει ν' αντιπροσωπεύσουν την λεπτεπίλεπτη ανταλλαγή προτάσεων, πληροφοριών, απειλών. Αυτό το σύγυρισμα δε χρησιμοποιείται μόνο στο διεθνή ή υπερεθνικό χώρο, όπου έχει την πιο καλιά παράδοση, αλλά επίσης όλο και περισσότερο στις αποφάσεις που αφορούν την εσωτερική πολιτική, ιδιαίτερα στο χώρο των οικονομικών πολιτικών. Αναπτύσσουν ενεργό μέρος πρόσωπα που προέρχονται από την κυβέρνηση, και από τους μεγάλους συνεταιρισμούς επιχειρήσεων· η μοναδική "νομιμοποίησή" τους συνίσταται στον έλεγχο μιας αξιοσημείωτης "δυναμικής καλωσιεργίας" την οποία προπαρασκευάζουν για να στηρίζουν την συζητούμενη πολιτική. Η συγκατάθεση που βρίσκεται στη βάση των πλέον σημαντικών πολιτικών του κράτους δεν προκύπτει από ένα δημοκρατικό προσέεσο, όπως θα έπρεπε να συμβεί εξαιτίας της ισχύος των δημοκρατικών θεσμών, αλλά είναι μια συγκατάθεση που προκύπτει από άτυπες και σ' υψηλό βαθμό μυστικές διαπραγματεύσεις ανάμεσα σ' αντιπροσώπους λειτουργικών ομάδων με ελλιπή νομιμοποίηση. Αυτή είναι μια συγκατάθεση υποκατάστατο που παίρνει τη θέση ενός δημοκρατικού θεσμού, η ικανότητα του οποίου να δημιουργεί ενότητα είναι εντελώς αμφισβητήσιμη.

Υπάρχει ένα άλλο όμοια γνωστό μέσο για την παροχή ενός ορισμένου βαθμού νομιμοποίησης και αποδοχής αυτού του παρα-κοινοβουλευτικού τρόπου διαμόρφωσης των αποφάσεων: η εμπλοκή των επιστημόνων. Το φαινόμενο μπορεί να αναχθεί στη συνθετότητα των προβλημάτων και στην εξάρτηση των κατόχων εξουσίας που λαμβάνουν τις αποφάσεις από τη γνώμη των τεχνικών. Μα μπορούμε πάντα ν' αναρωτηθούμε αν αυτά τα επιχειρήματα αρκούν για να εξηγήσουν την παρουσία των επιστημόνων στους νεο-κορπορατιβιστικούς τρόπους μεσολάβησης των συμφερόντων· ή αν, αντίθετα, αυτοί εκπληρούν επίσης τη λειτουργία του αποκλεισμού φανερών αξιώσεων των "μη ειδικών" να ακούγονται. Τελικά, μόλις ένα ζήτημα απαιτήσει θεσμικά μια επιστημονική αρμοδιότητα και γνωμοδότηση, ο χώρος των νόμιμα εμπλεκόμενων περιορίζεται δραστικά.

Ο μηχανισμός αυτός, χρησιμοποιούμενος για παράδειγμα με τις ομάδες των οικονομικών συμβούλων, προκάλεσε ισχυρές αντιρρήσεις από τη μεριά των συνδικάτων· τα οποία παρατήρησαν ότι η συνήθεια να περιβάλλονται οι κάτοχοι εξουσίας που λαμβάνουν αποφάσεις από ειδικούς της οικονομικής πολιτικής δεν έχει άλλο σκοπό ή λειτουργία από το να αποκλείσει τις απόψεις τους. Αντικαθιστώντας δημοκρατικές διαδικασίες διαμόρφωσης της συγκατάθεσης μ' αυτές τις άλλες μεθόδους λύσης της σύγκρουσης, οι κυβερνητικές ελίτ αφορεύουν τους

“επίσημους” πολιτικούς θεσμούς και με σταθερότητα αναζητούν μη πολιτικές μορφές στα προσέσσα λήψης των αποφάσεων.

Η Αγγλία στην οποία αναφερόταν ο Offe ήταν ήδη η “αρχή”, εφόσον η κυβέρνηση-ση βρισκόταν στα χέρια των συντηρητικών / νεοφιλελεύθερων της Margaret Thatcher. Αλλά μια εξαιρετικά σημαντική “αρχή”: ήταν η έναρξη της “κεντρικής” διαχείρισης των σοβαρών προβλημάτων που έβλεπαν (ή ήθελαν να βλέπουν ερμηνεύοντάς τα κατάλληλα) τόσο η “δεξιά” τόσο η “αριστερά” (σοσιαλδημοκρατία) στο πολιτικό εποικοδόμημα, στους θεσμούς: σημάδια που άφησαν τα μεγάλα κύματα διεκδικήσεων, αγώνων, αρνήσεων της ακριβώς προηγούμενης δεκαετίας. Σα να λέμε η πίεση των κινημάτων των ‘60s και ‘70s, μ’ όλες τις αντιφάσεις τους, δεν ήταν μόνο στη βάση των ως τότε ισοροπιών και ρυθμίσεων των καπιταλιστικών σχέσεων. Αυτή η πίεση έπεσε πάνω στο σύνολο της κατασκευής, σ’ όλο της το ύψος, ως την κορυφή. Οι παρατηρήσεις, οι διαγνώσεις και οι συνταγές θεραπείας σε ότι αφορούσε την “δημοκρατική λειτουργία του κράτους”, την αποτελεσματική διακυβέρνηση και τους απαραίτητους μετασχηματισμούς σ’ αυτήν, το ρόλο (και τα όρια) του κοινοβουλίου, ήταν αναπόφευκτες.

Συνεπώς η συντηρητική / νεοφιλελεύθερη προσέγγιση περί “ακυβερνησίας”, “προβλημάτων υπερφόρτωσης του κράτους” κλπ δεν ήταν πια λόγια του αέρα. Ήταν σχέδια προς εφαρμογή. *“Η εργασία δε δουλεύει”* ήταν ένα απ’ τα προεκλογικά συνθήματα της Thatcher, που εννοούσε ότι οι κοινωνικές παροχές προς τους μισθωτούς είχαν φτάσει σε τέτοιο επίπεδο ώστε (κατά τους συντηρητικούς / νεοφιλελεύθερους) οι εργάτες δεν ενδιαφέρονται πια ιδιαίτερα να δουλεύουν· ενώ οι υψηλοί μισθοί “ευθύνονται για την ανεργία”.

Η δεξιά κριτική / αναθέωση στο “κράτος πρόνοιας” θα ξεκινήσει λοιπόν σαν μια δέσμη διαπιστώσεων· και “λύσεων - στα - προβλήματα”. Η σιδηροτροχιά αυτής της κριτικής θα ξεδιπλωθεί πάνω σε δύο ελλείψεις: πρώτα, “έλλειψη κινήτρων για εργασία”· και δεύτερο (σα συνέπεια του πρώτου) “έλλειψη κινήτρων για επενδύσεις”· χαμηλή κερδοφορία των επιχειρήσεων δηλαδή. Για να διορθωθεί το κακό θα έπρεπε να αντιστραφεί η ροή των απαιτήσεων. Δεν δικαιούνταν να έχουν τέτοιες, και μάλιστα ακόρεστες, μόνο οι απο κάτω· έπρεπε να ανοίξει ο δρόμος (η λεωφόρος) για τις απαιτήσεις των απο πάνω. Και για να γίνει αυτό, θα έπρεπε να σταματήσουν τα κόμματα, η κυβέρνηση, το νομοθετικό του κράτους, να θεωρούνται ο αυτονόητος παραλήπτης και θεραπευτής των αιτημάτων των απο κάτω· έστω κι αν αυτοί αποτελούσαν ευμεγέθη σύνολα, ακόμα και πλειοψηφίες. Με άλλα λόγια: χωρίς να καταργηθεί το τελετουργικό της κοινοβουλευτικής αντιπροσώπευσης (οι εθνικές εκλογές δηλαδή) θα έπρεπε το πεδίο δράσης αυτής της αντιπροσώπευσης να συρρικνωθεί τεχνικά, λειτουργικά, αλλά και ιδεολογικά.

Ο Offe σημειώνει στις αρχές των ‘80s δύο βασικές και μεσομακροπρόθεσμες κινήσεις επ’ αυτού. Αφ’ ενός την ανάπτυξη *παρα-κοινοβουλευτικών διαδικασιών* “λήψης αποφάσεων”. Αφ’ ετέρου την ανάπτυξη *τεχνο-επιστημονικο-γραφειοκρατικών “παρα-θεσμών”* πιστο-

ποίησης της “εγκυρότητας” των (κρατικών / κυβερνητικών) αποφάσεων. Θα προσθέσουμε ακόμα δύο κινήσεις. Την μετατόπιση της “λύσης των συγκρούσεων” απ’ την σφαίρα της “πολιτικής” σ’ εκείνη των δικαστηρίων. Και την όσο πιο λεπτομερή κατόπτευση / κατασκοπεία επί της κοινωνικής κίνησης μέσω δειγματοληψιών, στατιστικών ερευνών, κλπ.

Η δημοκρατία - των - αντιπροσώπων και, συνεπώς, το κοινοβούλιο δεν είναι η μόνη μορφή δημοκρατίας. Αυτό είναι γνωστό. Είναι η μορφή που, με μισή καρδιά, έκανε αποδεκτή - μετά από πολλούς και σκληρούς αγώνες των πληθείων - η ιστορική αστική τάξη. Η γενίκευση του εκλογικού δικαιώματος είναι σχετικά πρόσφατη: ωστόσο τα εκλογικά συστήματα, ειδικά στο δεύτερο μισό του 20ου αιώνα, μιλούν από μόνα τους για την μόνιμη φροντίδα των αφεντικών στο να περιορίζουν στα μέτρα τους την (κοινοβουλευτική) αντιπροσώπευση. Όντως, από ταξική σκοπιά, η δημοκρατία κρύβει έναν μεγάλο κίνδυνο: τον κίνδυνο η πλειοψηφία των πληθείων να επιτεθεί και να βάλει χέρι στον πλούτο της μειοψηφίας των αφεντικών.

Συνεπώς η ενδο- και εξω-κοινοβουλευτική διαχείριση καθαροαίμων και ασυμβίβαστων βουλευτών / εκπροσώπων της εργατικής τάξης, όποτε υπήρξαν τέτοιοι, είναι μια παλιά ιστορία στις δημοκρατίες. Οι παρα-κοινοβουλευτικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων είναι επίσης γνωστές (ας πούμε για την ελληνική περίπτωση: ο ρόλος του εκάστοτε βασιλιά), ωστόσο αντιμετωπιζόνταν πάντα σαν εξαίρεση (και σαν προσβολή του κοινοβουλευτικού πνεύματος). Η διαφορά που έχει ο προσανατολισμός προς τέτοιες παρα-κοινοβουλευτικές διαδικασίες απ’ τα τέλη της δεκαετίας του ‘70 και μετά, κατ’ αρχήν σαν άποψη των συντηρητικών / νεοφιλελεύθερων και στη συνέχεια σαν πρακτική, είναι ότι δεν στρεφόταν κατά κάποιια ανεπιθύμητης (για τους δεξιούς) σύνθεσης του όποιου κοινοβουλίου. Δεν ήταν μια κατ’ εξαίρεση επιλογή λόγω έντονων αντιθέσεων μεταξύ διαφορετικών κομματικών εκπροσώπων. Ήταν ένας στρατηγικός προσανατολισμός που αφορούσε την σχέση των κοινοβουλίων σαν θεσμών (δηλαδή της δημοκρατίας μέσω αντιπροσώπων) με το σύνολο των ψηφοφόρων / υπηκόων και των απαιτήσεών τους. Δεν επρόκειτο, δηλαδή, για προσπάθεια της δεξιάς να πετάξει έξω απ’ το κρατικό αποφασίζον την αριστερά. Αλλά για μια εκστρατεία στην οποία ηγήθηκε η δεξιά (και η αριστερά κατ’ αρχήν ακολούθησε σιωπηλά) να πεταχτούν έξω (από διάφορες περιοχές του κρατικού αποφασίζον) οι υπήκοοι γενικά.

Κι ο λόγος είναι ότι απ’ τις δεκαετίες του ‘60 - ‘70 και μετά, οι αλλαγές στην κοινωνική εννόηση του συμ-φέροντος· η μεγάλη διεύρυνση του φάσματος των (κοινωνικών) αιτημάτων και η μη κομματική αυτοτελείωση διάφορων μορφών κοινωνικής οργάνωσης (*άγρια* συνδικάτα, επιτροπές ή ad hoc πρωτοβουλίες πολιτών), ανάγκασαν και τα κόμματα της δεξιάς, προκειμένου να κερδίζουν τις εκλογές ή/και να σχηματίζουν κοινοβουλευτικές πλειοψηφίες, να υπόσχονται περισσότερα σε περισσότερους· πολύ περισσότερα απ’ όσα σκόπευαν να ικανοποιήσουν. Συνεπώς, η αρχική παρατήρηση των διανοούμενων της δεξιάς περί “υπερφόρτωσης του κοινοβουλευτισμού με αιτήματα” δεν αφορούσε μόνο τους αντιπάλους τους· αφορούσε εξίσου και τα κόμματά τους.

Ο Όφε, σε μια συνέντευξή του το 1980, παρατηρεί ενδεικτικά για την ανάπτυξη του παρα-κοινοβουλευτισμού:

...Για παράδειγμα όλη η πυρηνική ενεργειακή πολιτική έχει εξ ολοκλήρου "αποκοινοβουλευτικοποιηθεί", εξελίσσεται δηλαδή έξω από τα κόμματα, σε μη επίσημους κύκλους που αποτελούνται από αντιπροσώπους των πιο σημαντικών συνδικαλιστικών δυνάμεων, ενώσεων, βιομηχανικών ομάδων konzerne και υπερεθνικών αιτημάτων, όπως αυτά της mec...

Προφανώς, για τυπικούς λόγους, θα έπρεπε οι τελικές αποφάσεις τέτοιων παρακοινοβουλευτικών διαδικασιών να επικυρώνονται κοινοβουλευτικά. Έγινε λοιπόν βασικό εργαλείο της νομομοίησης - μέσω - (τυφλής) - επικύρωσης η ανάπτυξη της δεύτερης κίνησης που εντοπίζει ο Όφε: η επίκληση της "πολυπλοκότητας" των ζητημάτων, και η προσφυγή σε "επιτροπές ειδικών" (ακόμα και σε "επιτροπές σοφών"). Εάν, σε ότι αφορά το "νομοθετικό έργο", την βασική δουλειά δηλαδή της δημοκρατίας των εκπροσώπων, οι νόμοι διατυπώνονται σε μια στριφνή γλώσσα ή/και με τεχνική ορολογία, είναι απίθανο εκπρόσωποι μη ειδικοί να μπορούν να καταλάβουν περί τίνος πρόκειται ακριβώς, και να το αμφισβητήσουν. Κι αν η νομοθετική παραγωγή είναι μαζική, ογκώδης και βιαστική, είναι δύσκολο έως αδύνατο οι εκπρόσωποι - του - λαού να προλάβουν να διαβάσουν καν και καν αυτό που επικυρώνουν. Εν τέλει μπορεί να έχουν "κι άλλες δουλειές"...

Όμως ακόμα περισσότερο, στον ορίζοντα του κοινωνικού φαντασιακού, η χρήση "ειδικών" δίνει (άρχισε να δίνει απ' τα '80s και μετά) ένα λούστρο ουδετερότητας και τεχνικής εγκυρότητας. Η κοινωνική ουδετερότητα των επιστημών είχε βέβαια αμφισβητηθεί στη διάρκεια των ταραγμένων δεκαετιών του '60 και του '70. Ωστόσο η αμφισβήτηση ειδικά των οικονομολόγων, που αποτελούσαν το βαρύ πυροβολικό του νεοφιλελευθερισμού, θα απαιτούσε επίσης (σε γενικές γραμμές) κάποιες ειδικές γνώσεις. Τελικά, ακόμα κι έτσι, οι ταξικές αντιθέσεις (θα) μπορούσαν να εμφανίζονται σαν διαφωνίες ειδικών· ένα όφελος καθόλου μικρό για την καπιταλιστική εξουσία.

Είναι προφανές ότι αυτή η διπλή διαδικασία ξεκίνησε και εξελίχθηκε με σκοπό την ανακατανόμηση της εξουσίας (αυτής της όποιας εξουσίας μεσολαβούνταν απ' την δημοκρατία - των - αντιπροσώπων) υπέρ των αφεντικών. Όμως δεν θα ήταν αποτελεσματική εάν απλά άνοιγε χάσμα ανάμεσα στο επίπεδο των διεκδικήσεων και των αγώνων απ' τη μια και το επίπεδο των (κρατικών) αποφάσεων απ' την άλλη. Οποιαδήποτε παρατεταμένη ασυνέχεια ανάμεσα στο "κοινωνικό" και το "πολιτικό" θα ενίσχυε τις ήδη υπαρκτές (στα '80s) τάσεις απονομομοίησης των κοινοβουλίων και της δημοκρατίας - των - αντιπροσώπων. Κι αυτό, με τη σειρά του, θα μείωνε την αίγλη των επιτρεπών μεσολαβήσεων και θα οδηγούσε σε εκρηκτικές αντιθέσεις.

Θα έπρεπε, λοιπόν, και οι διεκδικήσεις, "η πηγή των προβλημάτων", η "αφετηρία των δύο ελλείψεων" που είχαν εντοπίσει οι συντηρητικοί / νεοφιλελεύθεροι, να ελεγχθούν, να περιοριστούν, χωρίς να απαγορευτούν τυπικά και καθολικά. Αλλάγες (και αλλαγές επί αλλαγών) επι τα χέρω στην εργατική νομοθεσία ήταν υποχρεωτικά η φανερή δουλειά κοινοβουλίων με κατάλληλες πλειοψηφίες. Πριν απ'

αυτό η αξία των μήντια (και μέσω των μήντια των “ειδικών”) ήταν (και είναι) σημαντική. Αν όχι για την εξασφάλιση συναίνεσης, σίγουρα για την καλλιέργεια σύγχισης και αδράνειας. Μετά απ’ αυτό ο περιορισμός (των διεκδικήσεων και των αιτημάτων) θα έπρεπε να γίνεται περίπτωση - περίπτωση. Χωρίς να απαγορευτεί γενικά η απεργία (όνειρο των αφεντικών!) το δικαίωμα κάθε εργοδότη χωριστά να καταφεύγει στα δικαστήρια ζητώντας την κήρυξη “παράνομης και καταχρηστικής” της χ ή της ψ απεργίας έγινε σπουδαίο εργαλείο. Σπουδαιότερο ακόμα εάν και οι διεκδικούντες μάθαιναν να απευθύνονται σε δικαστές για να τους επιβεβαιώσουν το δικίο τους...

Τα δικαστήρια έγιναν μια ιδιαίτερη εκδοχή της υποτιθέμενης ουδετερότητας και τεχνικής εγκυρότητας ειδικών. Αλλά έγιναν και κάτι περισσότερο, συχνά κοινή συναινέσει (μεταξύ αντίπαλων ταξικά θέσεων): εργαλείο της αποπολιτικοποίησης των αντιθέσεων μεταξύ συμφερόντων, και των συγκρούσεων. Πολύτιμη βοήθεια σ’ αυτήν την εξέλιξη έφερε η ανάδυση (απ’ τα ‘80s και μετά) εκείνων των κοινωνικών συμφερόντων που ονομάστηκαν “μετα-υλιστικά” (π.χ. περιβαλλοντικά ζητήματα ή δικαιώματα καταναλωτών) που δεν μπορούσαν να αναχθούν στην ιστορική ταξική αντιπαλότητα εργασίας / κεφάλαιου, οπότε δεν κουβαλούσαν την ιστορική μνήμη της αναμέτρησης αντίπαλων δικαίων· μιας αναμέτρησης δηλαδή όπου τα δικαστήρια βρίσκονται στρατηγικά σε μία και την ίδια πάντα πλευρά.

Τα δικαστήρια δεν ανήκουν μονοδιάστατα στο εκτελεστικό του κράτους. Οι ερμηνείες των νόμων παράγουν (ή στερούν) νομιμότητα. Υπάρχουν περιπτώσεις αναπτυγμένων καπιταλιστικών κρατών που δεν έχουν καν γραπτό σύνταγμα - η αγγλία είναι τέτοια περίπτωση - και όπου οι αποφάσεις των δικαστηρίων (νομολογίες) συνιστούν το κυρίως σώμα της πρακτικά εφαρμοζόμενης νομοθεσίας. Αλλά και χωρίς μια τέτοια παράδοση, τα συνταγματικά δικαστήρια αποτελούν μια παρα- και υπερ-κοινοβουλευτική δομή / διαδικασία, που εξασφαλίζει υποτίθεται την πλειύτητα των καπιταλιστικών κρατών χωρίς “πολιτικό χρώμα”, με ουδετερότητα και τεχνική αρτιότητα. Σε κάθε περίπτωση η ανάληψη απ’ τα δικαστήρια μικρότερου ή μεγαλύτερου μέρους απ’ την διαχείριση της αντιπαλότητας συμφερόντων έχει υπάρξει συνεπής με την συντηρητική / νεοφιλεύθερη στόχευση για “αποφόρτιση” του νομοθετικού του κράτους απ’ τις κοινωνικές γενικά και τις εργατικές ειδικά απαιτήσεις· τον στόχο της “αποπολιτικοποίησης” αυτών των απαιτήσεων, τουλάχιστον σύμφωνα με τον καθεστωτικό ορισμό περί “πολιτικής”. Και ό,τι “αποπολιτικοποιείται” μ’ αυτήν την έννοια, βρίσκεται δηλαδή έξω απ’ την αρμοδιότητα της δημοκρατίας - των - εκπροσώπων, αργά ή γρήγορα γίνεται ζήτημα δημόσιας τάξης. Ποινικό ζήτημα. Μια απεργία την οποία δεν εγκρίνει το κρυφά ή φανερά συνεργαζόμενο με τον εργοδότη συνδικάτο είναι μια άγρια απεργία. Μια απεργία, όμως, που έχει κηρυχθεί ακόμα κι από καθεστωτικό συνδικάτο και έχει χαρακτηριστεί δικαστικά παράνομη και καταχρηστική, και παρ’ όλα αυτά συνεχίζεται, είναι κατ’ αρχήν μια εγκληματική πράξη. Με μια τέτοια απόφαση το δικαστήριο μπορεί να βγάλει στην άκρη ακόμα και τον ρόλο των καθεστωτικών συνδικαλιστών, κάνοντάς τους σχεδόν “παράνομους” working class heroes...

Αξίζει να σημειώσουμε (ή να θυμίσουμε...) ότι απ’ τη δεκαετία του ‘70 ήδη, με τον δικό τους τρόπο, ήταν οι κοινωνικές (ή/και εργατικές) αρνήσεις που αμοφισθη-

τούσαν, άλλοτε άμεσα και άλλοτε έμμεσα, τον κοινοβουλευτισμό και την δημοκρατία - των - εκπροσώπων. Εν μέρει αυτή η αμφισβήτηση αφορούσε την επάρκεια, τις προθέσεις ή και την ίδια την καταστατική λειτουργία των κομμάτων. Εν μέρει αφορούσε τον δυναμισμό των "απ' τα κάτω" πρωτοβουλιών (και διεκδικητικών πρακτικών) άσχετα ή και σε αντιπαράθεση με τον ρεαλισμό και τον πολυσυλλεκτισμό των κομμάτων.

Κάτω από εκείνες τις συνθήκες, η "ανάγνωση - των - προβλημάτων" και η διαχείρισή τους απ' την κεντρική εξουσία όπως έγινε και μεθοδεύτηκε απ' τους συντηρητικούς / νεοφιλελεύθερους, ήταν ένα είδος υποχρεωτικής απάντησης του κεφάλαιου σε μια διαδικασία που "άνοιγε" υπερβολικά, σαν εννόηση και σαν πρακτική, τα δημοκρατικά δικαιώματα των απο κάτω. Αν η δημοκρατία - των - εκπροσώπων φαινόταν πολύ λίγη και πολύ ύποπτη απ' την μεριά των κινημάτων, η αντεστραμμένη απάντηση των αφεντικών ήταν πως είναι "πολλή" - σκέτο. Το νεοφιλελεύθερο κυβερνητικό μοντέλο δεν ήταν ανοικτός πόλεμος στη δημοκρατία - των - εκπροσώπων· ήταν ένα σετ τεχνικών (και άρα πολιτικών) λύσεων υπέρ μιας "ολιγαρχικής δημοκρατίας"· αν μπορούν να συμβιβαστούν αυτές οι έννοιες.

Το στρατηγικό άνοιγμα προς παρα-κοινοβουλευτικούς μηχανισμούς λήψης αποφάσεων δεν θα μπορούσε τελικά παρά να διευρύνει εκείνες τις κρατικές δραστηριότητες που "έπισημα" κινούνται σαν μη μεσολαβήσιμος ταξικός πόλεμος. Απ' την ανάποδη μεριά, απ' την μεριά των απο κάτω, οι παρα-κοινοβουλευτικοί "εκπρόσωποι" που θα μπορούσαν να πάρουν μέρος σε τέτοιου είδους διαδικασίες, ήταν τα λόμπυ και οι "ομάδες πίεσης" - ακόμα και τα συνδικάτα, τροποποιημένα κατάλληλα σαν λόμπυ. Είτε αυτό ήταν συνειδητό και σχεδιασμένο εξ αρχής είτε όχι, το "λιγότερο κράτος" που πρέσβευε ο νεοφιλελευθερισμός επρόκειτο να αποδειχθεί ένα *διαφορετικό* κράτος - σε σχέση, τουλάχιστον, με την μορφή κράτος πρόνοιας. Λαμβάνοντας υπ' όψη ότι η καινούργια θεότητα της ομαλής λειτουργίας έγινε η "αγορά", και επιπλέον λαμβάνοντας υπ' όψη ότι η "αγορά", σαν τέτοια, είναι ένας τόπος διαρκούς ρευστότητας των συσχετισμών δύναμης (μεταξύ αντίπαλων αφεντικών, μεταξύ αντίπαλων συμφερόντων, μεταξύ αντίπαλων τάξεων), αυτό το διαφορετικό κράτος έγινε σταδιακά, καθαρά και ανοικτά το "κόμμα των νικητών", με διαρκή την φροντίδα να χάνει πάντα η εργατική τάξη σαν τέτοια.

Ο μετασχηματισμός, η αναδιάρθρωση του "κράτους πρόνοιας" και της "δημοκρατίας" όπως είχε εννοηθεί μετά τον Β παγκόσμιο πόλεμο, υπήρξε πλήρης και πετυχημένος. Να ένα πολύ πρόσφατο παράδειγμα:¹³

Τίτλος: οι λομπιστές είχαν σημαντικό ρόλο στον σχηματισμό της γερμανικής κυβέρνησης συνασπισμού.

Ρεπορτάζ: Καθώς η σκόνη κατακάθεται στο Βερολίνο, μια ομάδα είναι ο αναμφισβήτητος νικητής στην απόφαση σχηματισμού συμμαχικής κυβέρνησης: οι γερμανοί λομπιστές. Όταν πρόκειται για την διαμόρφωση της πολιτικής, τα επιχειρηματικά συμφέροντα επιδιώκουν ακόμα μεγαλύτερη επιρροή στις εθνικές αποφάσεις.

...

Αν και υπάρχουν από 5.000 έως 6.000 λομπιστές στη γερμανική πρωτεύουσα, δεν υπάρχουν αξιόπιστα στοιχεία για το ποιές ομάδες απ' αυτούς ασκούν επιρ-

ροή που, ή για τα ποσά χρημάτων που χρησιμοποιούνται. Διαφέροντας από πολλές άλλες χώρες της ε.ε., η γερμανία δεν έχει μητρώο για τους λομππίστες, και είναι η μόνη χώρα των g-20, μαζί με την ιαπωνία, που δεν έχει υπογράψει την σύμβαση του οηε κατά της κοινοβουλευτικής διαφθοράς.

Τις τελευταίες εβδομάδες, τα προσχέδια των θέσεων των δύο κομμάτων έφταναν στα e-mails των βουλευτών του Βερολίνου, και ύστερα διοχετεύονταν στους λομππίστες που δουλεύουν για σημαντικές επιχειρήσεις και άλλα ειδικά συμφέροντα. Οι λομππίστες, με τη σειρά τους, χρησιμοποιούσαν τα smartphones τους, και τους λογαριασμούς τους στο facebook και το twitter για να μεταφέρουν τις γνώμες τους, και έτσι άφησαν τα δικά τους σημάδια στα ντοκουμέντα της κυβερνητικής συνεργασίας μεταξύ του κεντροαριστερού σοσιαλδημοκρατικού κόμματος και των συντηρητικών.

Οι λομππίστες των καταθετών, για παράδειγμα, κατάφεραν να προστεθεί μια αθώα πρόταση στην συμφωνία, που φαίνεται κοινότυπη, αλλά θα είναι ένα σημαντικό στήριγμα εναντίον οποιαδήποτε μελλοντικής μεταρρύθμισης του τραπεζικού συστήματος: "θα υποστηρίξουμε σταθερά το τριπολικό γερμανικό τραπεζικό σύστημα και θα λάβουμε υπ' όψη τα χαρακτηριστικά του" λέει το τελικό κείμενο της συμφωνίας σ' αυτό το θέμα.

Το απόσπασμα που αφορά την γερμανική κρατική σιδηροδρομική εταιρεία deutsche bahn, στο τομέα της διακομματικής συμφωνίας για τις μεταφορές, είναι σαν να γράφτηκε απ' την ίδια την εταιρεία. Απ' την μια "ο όμιλος DB AG" θα διατηρηθεί, όπως επιθυμεί η Deutsche Bahn· και απ' την άλλη οι συντηρητικοί και το spd δηλώνουν ότι θα παρακολουθήσουν με προσοχή τις εξελίξεις στον πρόφατα απορρυθμισμένο τομέα των μεταφορών μεγάλων αποστάσεων με λεωφορεία, που είναι ανταγωνιστής της Deutsche Bahn.

Η ομάδα εργασίας η αρμόδια για τα ζητήματα των γυναικών, αισθάνθηκε επίσης την πίεση των λομππίστών. Στο τελικό κείμενο, τα κόμματα συμφωνούσαν να προωθούν ίδιους αριθμούς ανδρών και γυναικών στις ομάδες διαπραγμάτευσης των συλλογικών συμβάσεων. Τρεις ημέρες μετά, οι επικεφαλής της συγκεκριμένης ομάδας εργασίας, η Annette Widmann-Maus του cdu και η Manuela Schwesig του SPD, έλαβαν ένα μήνυμα απ' τον Berthold Huber, απερχόμενο επικεφαλής του συνδικάτου της Ig-Metall. Μετά απ' τις αρχικές ενγένειες, ο Huber ερχόταν στο θέμα του, γράφοντας ότι "εκνευρίστηκε" με τα σχέδια της ομάδας. "Θεωρούμε την σύνθεση των εκπροσώπων μας εσωτερικό θέμα της Ig-Metall, και τμήμα των συνδικαλιστικών ελευθεριών" τόνισε.

Η πλευρά των εργοδοτών δεν χρειάστηκε να στείλει οποιοδήποτε γράμμα. Ο κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος του CDU Michael Fuks, άλλοτε μέλος του διοικητικού συμβουλίου της ομοσπονδίας γερμανών εργοδοτών, κάλεσε τους πρώην συναδέλφους τους σε συνεργασία επί του θέματος. Το αποτέλεσμα ήταν ότι το θέμα της ποσόστωσης στις αντιπροσωπείες διαπραγμάτευσης των συλλογικών συμβάσεων αποσύρθηκε απ' την συμφωνία της κυβέρνησης συνασπισμού.

Οι ενεργειακές βιομηχανίες ήταν ιδιαίτερα δραστήριες. Υπήρχε ένα θέμα ζωής και θανάτου για τις μεγάλες ενεργειακές επιχειρήσεις στις διαπραγματεύσεις των

δύο κομμάτων. Η RWE, που έχει έδρα στο Essen, δημιούργησε επί τούτου ένα στρατηγείο, όπου έφταναν όλες οι πληροφορίες απ' τους κομματικούς διαπραγματευτές, αναλύονταν και σχολιάζονταν απ' τους ειδικούς της.

Όταν, για παράδειγμα, διαπίστωναν ότι τα πρώτα σχέδια συμφωνίας των δύο κομμάτων δεν ανέφεραν οτιδήποτε για τις κυβερνητικές ενισχύσεις στα θερμοηλεκτρικά εργοστάσια, οι ενεργειακές εταιρείες κινητοποίησαν όλους τους διαθέσιμους λομπήστες, και τους ηγέτες των συνδικάτων, καλώντας τους να επέμβουν. Οι ηλεκτρικές εταιρείες συγκέντρωσαν επίσης τα πυρά τους στα σχέδια των δύο κομμάτων να αυξήσουν την φορολόγηση των πυρηνικών μονάδων και να αναγκάσουν αυτές τις επιχειρήσεις να συνεισφέρουν σ' ένα ταμείο για την διάλυση των πυρηνικών εργοστασίων που θα κλείσουν. Οι προσπάθειές τους ήταν πετυχημένες, και τα σχετικά σχέδια πετάχτηκαν στα σκουπίδια.

...

η καπιταλιστική αναδιάρθρωση παίρνει μπροστά...

Σε όλες τις οικονομικές θεωρίες το χρήμα και η ανάλυσή του, η ανάλυση των μεταπτώσεων στην "αξία" του, της ποσότητας και της ταχύτητας με την οποία κινείται, των σχέσεών του με τον χρυσό και οι συναλλαγματικές ισοτιμίες, και πολλά άλλα, αποτελούν αντικείμενο μελέτης και απόψεων. Αλλά είναι επίσης γεγονός ότι άσχετα απ' τον πολιτικό προσανατολισμό τους, κανένας μείζων οικονομολόγος, απ' τον Adam Smith μέχρι και τον Keynes, δεν αρνήθηκε την κεντρικότητα που έχει η εργασία στην παραγωγή του πλούτου.

Ο μονεταρισμός επιχείρησε και πέτυχε μια στρατηγικής σημασίας "μετατόπιση" του κέντρου βάρους των αναλύσεων: απ' την εργασία στο χρήμα. Αρχικά αυτό έμοιαζε σαν μια έξυπνη λύση σε ένα υπαρκτό πρόβλημα: υπαρκτό, φυσικά, με τον τρόπο που γινόταν αντιληπτό: τον πληθωρισμό απ' τη δεκαετία του '70 και μετά. Όμως αυτός ο πληθωρισμός δεν ήταν ίδιος, από πολιτική άποψη, με κάθε άλλον πληθωρισμό στην ως τότε ιστορία του καπιταλισμού.

Ο ιστορικός φιλελευθερισμός, ειδικά στις ΗΠΑ, είχε ουσιαστική αντιπαλότητα με την ύπαρξη "κεντρικής τράπεζας" με την αποκλειστική δυνατότητα να εκδίδει χρήμα. Στα μάτια των οπαδών του αυτό ήταν συνώνυμο ενός (ακόμα) κρατικού μονοπωλίου... Οι νεοφιλελεύθεροι, απ' την μεριά τους όχι μόνο δεν είχαν (πα) τέτοιο πρόβλημα, αλλά το αντίθετο: ανέθεταν στην κεντρική τράπεζα να γίνει, μέσω του ελέγχου της "προσφοράς χρήματος", ο κουμανταδόρος του συνόλου των καπιταλιστικών διαδικασιών. Ήταν λογικό: ενώ στα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του ο καπιταλισμός της δεκαετίας του '70 και του '80 ήταν πάντα καπιταλισμός, στον τρόπο με τον οποίο ήλεγχε ή δεν ήλεγχε την εργασία είχαν αλλάξει πολλά σε σχέση με το 1900 ή το 1870.

Το τι θα μπορούσε να σημαίνει η τοποθέτηση των τραπεζών και του τόκου στο κέντρο των καπιταλιστικών διαδικασιών μπορεί να μην ήταν σαφές στα '70s και στα '80s· έγινε όμως στη συνέχεια. Γιατί οι βασικοί νόμοι έμειναν οι ίδιοι. Για παράδειγμα, εάν το επιτόκιο είναι μεγαλύτερο ή και ίσο με το (αναμενόμενο) ποσοστό κέρδους μιας επιχείρησης, τότε το αφεντικό της δεν έχει κανένα λόγο να επεν-

δύει σ' αυτό που πολύ αργότερα ονομάστηκε "πραγματική οικονομία" και να μην "κερδίζει" μέσω χρηματοπιστωτισμού. Κι αν αυτός ο χρηματοπιστωτισμός "αναπτυχθεί" με τέτοιον τρόπο ώστε να δίνει υψηλά κέρδη ακόμα κι αν τα επίσημα τραπεζικά επιτόκια είναι χαμηλά, τότε και πάλι τα αφεντικά θα προτιμήσουν να διοχετεύουν σ' αυτόν τα λεφτά "τους".

Εν τω μεταξύ, αφού ο άμεσος και στρατηγικός στόχος του μονεταρισμού ήταν η υποτίμηση της εργασίας, σ' εκείνη την πρώτη φάση της θεμελιώσής του, στα τέλη των '70s, υπήρχε κάτι να ειπωθεί γι' αυτήν.

Σε ένα "εσωτερικό" κείμενο που σχετιζόταν με επερχόμενη ομιλία της Thatcher στις αρχές του 1979 ο σύμβουλος της Keith Joseph σημείωνε ότι *οι εύλογες αντιδράσεις των συνδικάτων σε έναν πληθωρισμό για τον οποίο δεν ευθύνονται θα κάνει την αντιμετώπισή του [του πληθωρισμού] πολύ δύσκολη*. Αυτό που είχε γίνει πλέον "πρόβλημα", που ωστόσο δεν θα έπρεπε να ομολογηθεί ανοικτά, ήταν ότι οι άγγλοι εργάτες (και όχι μόνον αυτοί άλλωστε) είχαν αρκετή αυτοπεποίθηση ώστε να αντιμετωπίζουν τις αυξήσεις στις τιμές απαιτώντας αυξήσεις στους μισθούς. Συνεπώς, η "λύση" για την διασφάλιση της κερδοφορίας των επιχειρήσεων δεν θα έπρεπε να είναι άλλη απ' την εξασθένιση αυτής της εργατικής μαχητικότητας, έτσι ώστε το επίπεδο τιμών να ΜΗΝ οδηγήει σε μισθολογικές αυξήσεις, ακόμα κι αν αυτό σήμαινε ότι οι εργάτες (ένα μεγάλο μέρος τους) ΔΕΝ θα μπορούσαν να στηρίξουν, δουλεύοντας, ένα καλό επίπεδο ζωής.

Την ίδια χρονιά, το 1979, ο τότε αμερικάνος πρόεδρος Carter, διόρισε σαν διευθυντή της αμερικανικής ομοσπονδιακής τράπεζας τον Paul Volcer (άνθρωπο που έγινε παγκόσμια γνωστός για την εμπλοκή του στο ξέσπασμα της κρίσης το 2007 - 08). Μιλώντας στο Κογκρέσσο πριν τον διορισμό του, τον Οκτώβριο του 1979, ο Volcer δήλωσε απλά και ωμά σε σχέση με τη νομισματική πολιτική που επρόκειτο να ακολουθήσει η fed: *το επίπεδο ζωής του μέσου αμερικάνου θα πέσει να πέσει*.¹⁴

Είναι απαραίτητο, για να γίνει σαφές τι εγκαινίαζε αυτή η *κεντρικά οργανωμένη "πτώση"* του επιπέδου ζωής των "μέσων" *μισθωτών* (κάτι που θας μας χρειαστεί στα επόμενα τεύχη) να παραπέμψουμε στο τεύχος νο 0.2 των *κόκκινων σελίδων* και ειδικά στο κεφάλαιο "απ' τον Φόρντ στο Κέννεν" (σελ. 42 - 47): για μερικές και κρίσιμες δεκαετίες στον 20ο αιώνα η δυνατότητα των εργατών να αγοράζουν (εκτός απ' το να δουλεύουν) ήταν το κρίσιμότερο στοιχείο της διατήρησης των καπιταλιστικών ισορροπιών μεταξύ παραγωγής (με υψηλή παραγωγικότητα της εργασίας) και κατανάλωσης (άρα πραγματοποίησης της υπεραξίας). Αυτό σήμαινε ότι το "επίπεδο ζωής του μέσου αμερικάνου" (και κάθε πρωτοκοσμικού εργάτη) ανέβαινε σχετικά (κι έπρεπε να ανεβαίνει) παράλληλα με την αύξηση της παραγωγικότητάς του. Τι θα σήμαινε η "πτώση" αν όχι μια γρήγορη και επικίνδυνη δυσαρμονία μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης, δηλαδή μια ακόμα *κρίση*;

Παρότι οι μονεταριστές, τόσο οι οικονομολόγοι όσοι και οι πολιτικές βιτρίνες, κι όλοι οι οπαδοί του μοντέλου που ονομάστηκε νεοφιλελευθερισμός, γνώριζαν καλά αυτήν την κρίσιμη σχέση μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης, είναι σχεδόν

αδύνατο να βρεθεί στα γραπτά, στις δηλώσεις και στις συνεντεύξεις τους οποιοδήποτε σχόλιο ή/και πρόβλεψη του τι θα συνέβαινε εάν η εργασία υποτιμούνταν, όπως πρότειναν. Παράλογη αυτή η έλλειψη; Όχι.

Υπήρχαν δύο σοβαροί λόγοι για να αγνοηθεί οποιαδήποτε τέτοια πρόβλεψη. Πρώτα πρώτα, τα καθήκοντα της ταξικής αντεπίθεσης εκ μέρους των αφεντικών ήταν εξαιρετικά επείγοντα στα τέλη των '70s και μετά· τόσο επείγοντα ώστε δεν χωρούσε κανένας δισταγμός, καμία αμφιταλάντευση για το τι θα μπορούσε να συμβεί μεσο-μακροπρόθεσμα μ' αυτή την συνταγή. Και ύστερα, το "περίσσειμα" της παραγωγής που θα προέκυπτε απ' την εκμετάλλευση της φτηνότερης εργασίας, το μέρος εκείνο που αυτή η φτηνότερη εργασία "εντός συνόρων" δεν θα μπορούσε να αγοράσει, θα έπρεπε να διοχετευτεί στη "διεθνή αγορά"!

Αυτό σημαίνει ότι η "ανάπτυξη μέσω της εσωτερικής αγοράς" έμπαινε στην άκρη, και στη θέση της ξανα-αποκτούσε στρατηγική σημασία η ενδοκαπιταλιστική αναμέτρηση για την "παγκόσμια αγορά" μέσω φτηνής εργασίας (χαμηλού ή σχετικά χαμηλού "κόστους παραγωγής").

Συνεπώς, εκεί, στα τέλη της δεκαετίας του '70 - αρχές της δεκαετίας του '80, συγκεντρωνόταν ετοιμοπόλεμο όλο των οπλοστάσιο των αφεντικών. Στο ένα επίπεδο, εκείνο της καθημερινότητας των δουλειών, η "απελευθέρωση" των αφεντικών απ' τα δεσμά και τις υποχρεώσεις του κενύσιανικού μοντέλου. Στο άλλο επίπεδο, της γενικής (πολιτικής) διεύθυνσης, δηλαδή του κράτους και των θεσμών, και πάλι η "απελευθέρωση" των αφεντικών απ' τους "δημοκρατικούς" περιορισμούς και την θεσμισμένη "συνεργασία των κοινωνικών εταίρων".

Η καινούργια συνταγή *τεχνολογική αναδιάρθρωση + ολιγαρχία*¹⁶ δεν προχώρησε παντού σαν φωτιά. Έτσι κι αλλιώς έπρεπε τα βήματα να είναι προσεκτικά, ώστε να μην προκληθούν απρόβλεπτες εργατικές αντιδράσεις κλίμακας. Υπήρξε επίσης και μια ανομοιομορφία ανάλογα με την πολιτική ιστορία κάθε κράτους. Αλλά ο κοινός τόπος και ο σκοπός ήταν ξεκαθαρισμένος: *υποτίμηση (και πειθάρχηση) της εργασίας*. Υποτίμηση "μισθολογική", αλλά όχι μόνο. Υποτίμηση *πολιτική* αν μ' αυτή τη λέξη εννοούμε την ανταγωνιστική ισχύ της τάξης μας... Υποτίμηση *διαρκείας*...

**You are bright,
resourceful, alert, cool,
collected, sociable,
reliable, bubbly,
confident and pretty.**

**That gives you
1 chance in 25
of becoming a
Delta Air Lines
stewardess.**

**Like Kris
Conrad.**

**Delta is ready
when you are.**

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 - Ενδεικτικά, *Simon Clarke: Keynesianism, Monetarism and the Crisis of the State*, 2011

2 - Άσχετα με το θέμα μας, και για χάρη της ιστορίας και μόνο, αξίζει να θυμίσουμε το πως σκόπευε ο Harold Wilson να αντιμετωπίσει το “πρόβλημα” της ανταριασμένης ήδη βόρειας Ιρλανδίας. Λοιπόν, σχεδίαζε (εν μέρει φανερά και εν μέρει κρυφά) να “επιστρέψει” την βόρεια Ιρλανδία στο ιρλανδικό κράτος... Κάτι που εμποδίστηκε απ’ την (ένοπλη) εξέγερση των (φιλοάγγλων προτεσταντών φασιστών) “ενωτικών” της βόρειας Ιρλανδίας, τους οποίους ο Wilson κατηγόρησε δημόσια ευθέως σαν “συμμορίες”, που “ασκούν μια σεχταριστική πολιτική α λα 17ος αιώνας, ξεπερασμένη προ πολλού στον 20ο”.

3 - Η αγγλική κυβέρνηση των “εργατικών” αναγκάστηκε το 1976 να πάρει δάνειο απ’ το δ.ν.τ. καθώς η στερλίνα υποτιμούνταν διαρκώς, πράγμα που οφειλόταν στην “φυγή του χρήματος” απ’ τις αγγλικές τράπεζες. Το δάνειο συνοδευόταν από όρους περικοπών στις κρατικές δαπάνες και χρήση “μονεταριστικών” μέτρων (αύξηση επιτοκίων) για τον έλεγχο της κυκλοφορίας του χρήματος. Αλλά και μόνο η αναγγελία του δανεισμού απ’ το δ.ν.τ. είχε ευεργετικές συνέπειες στις καταθέσεις και η διεθνής ισοτιμία της στερλίνας σταθεροποιήθηκε γρήγορα. Συνεπώς η αγγλική κυβέρνηση απέκτησε μεγαλύτερα περιθώρια κινήσεων στην οικονομική της πολιτική, αν και όχι κόντρα στις οδηγίες του δ.ν.τ.

4 - Σ’ ένα απ’ τα πρώτα εμβληματικά κείμενα του Keynes, απ’ αυτά που τον έκαναν διεθνώς πρόσωπο μισητό για πολλούς και αξιοθαύμαστο για άλλους, στο *Οι οικονομικές συνέπειες της ειρήνης*, γραμμένο το 1919 εναντίον των ρυθμίσεων της *Συνθήκης των Βερσαλλιών*, ο ακόμα (τότε) φιλελεύθερος και σίγουρα υπέρ των οποιασδήποτε υποψίας για μαρξισμό Keynes, θα γράψει μεταξύ άλλων:

...

Λέγεται ότι ο Λένιν έχει δηλώσει ότι ο καλύτερος τρόπος να καταστραφεί το καπιταλιστικό σύστημα είναι η καταστροφή του νομίσματος. Αν υπάρχει μια σταθερή άνοδος του πληθωρισμού, οι κυβερνήσεις χάνουν, μυστικά και όχι άμεσα παρατηρήσιμα, ένα σημαντικό μέρος της επιρροής τους πάνω στους υπηκόους τους. Κι όχι απλά χάνουν, αλλά χάνουν διαρκώς· και, ενώ ο πληθωρισμός κάνει φτωχότερους τους περισσότερους, επίσης κάνει μερικούς πλουσιότερους. Η θέα αυτής της διαρκούς ανακατανομής της ευημερίας υπέρ ολίγων δεν κτυπάει μόνο την ασφάλεια του συστήματος, αλλά και την εμπιστοσύνη στην ισότητα της διανομής του πλούτου. Αυτοί στους οποίους το σύστημα προσφέρει κελεπούρια, πέρα απ’ ό,τι θα μπορούσε να θεωρηθεί δίκαια αμοιβή, κι ακόμα πολύ πιο πέρα από όσο θα περίμεναν ή θα ήθελαν, γίνονται “κερδοσκόποι”, γίνονται αντικείμενο του μίσους της αστικής τάξης, την οποία ο πληθωρισμός έχει κτυπήσει όχι λιγότερο απ’ ότι το προλεταριάτο. Καθώς ο πληθωρισμός προχωράει και η πραγματική αξία του νομίσματος αλλάζει από μήνα σε μήνα, όλες οι σταθερές σχέσεις ανάμεσα σε πιστωτές και δανειζόμενους, οι σχέσεις δηλαδή που αποτελούν την έσχατη θελίωση του καπιταλισμού, βγαίνουν τόσο πολύ εκτός ελέγχου φτάνοντας να είναι χωρίς νόημα· και οι διαδικασίες απόκτησης πλούτου υποβιβάζονται σε τζόγο και λοταρία.

Ο Λένιν, λοιπόν, είχε δίκιο. Δεν υπάρχει πιο σίγουρος τρόπος να ανατραπεί η υπάρχουσα βάση της κοινωνίας από την αποσάρθρωση του νομίσματος. Ο πληθωρισμός ρίχνει όλες της κρυμμένες δυνάμεις της οικονομικής τάξης με τη μεριά της καταστροφής, κι αυτό γίνεται με έναν τρόπο που ούτε ο ένας στο εκατομμύριο δεν μπορεί να διαγνώσει.

...
Το απόσπασμα είναι απ' το αντιλεξικό κριτικής της πολιτικής οικονομίας, "1917 - 1945 κεντσιανισμός: κεφάλαιο, κράτος και ταξικός ανταγωνισμός, από την Οκτωβριανή Επανάσταση στο Δ.Ν.Τ." εκδ. ομάδα "σπάταλοι", εκδ. Οκτώβρης 2005.

5 - Στο μια σφαιρική άποψη για την οικονομία, του 1987, ο.π.

6 - Το 1980 ο Friedman και οι ιδέες του έτυχαν ιδιαίτερης προβολής, μέσω μιας σειράς 10 επεισοδίων του καναλιού PBS, στην οποία (σειρά) ήταν ο πρωταγωνιστής, με τον καθόλου ασήμαντο τίτλο *free to choose*. Σ' αυτή την σειρά ο Friedman παρουσίαζε διάφορα υπέρ της καπιταλιστικής αλήθειας, ενώ στο δεύτερο μέρος των εκπομπών συνομιλούσε με διάφορες εξέχουσες προσωπικότητες της εποχής. Μία απ' αυτές: Κάποιος που έμελλε κάμποσα χρόνια αργότερα να γίνει παγκόσμια γνωστός: ο Donald Rumsfeld.

Η σειρά θεωρήθηκε τότε πετυχημένη (ή τόσο αναγκαία...) ώστε ξαναπροβλήθηκε το 1990. Με την επιπλέον συμμετοχή άλλων προσωπικοτήτων των '90s, μεταξύ των οποίων ο Arnold Schwarzenegger (αργότερα κυβερνήτης της Καλιφόρνια) και ο Ronald Reagan, πρώην πρόεδρος των Ηπα.

7 - Περισσότερα επ' αυτών στο παράρτημα αυτού του τεύχους.

8 - Από το τεύχος νο 0.3 των κόκκινων σελίδων.

9 - Πρόκειται για συνδυασμό βασικών στοιχείων δύο αναφορών με τίτλο *κοινοβουλευτισμός, εξουσία, κράτος* απ' το *Sarajevo* νο 78, (11/2013) και νο 80, (1/2014).

10 - Ορισμένα χρήσιμα στοιχεία για την Trilateral Commission και, ειδικά, για τον τρόπο που στις διαγνώσεις και στις προτροπές της την δεκαετία του '70 αναγκάζονται οι προσπάθειες των αφεντικών να αντιμετωπίσουν την τότε γενική εξέγερση των εργατών, υπάρχουν στο τεύχος νο 4 των κόκκινων σελίδων.

11 - Την έκθεση συντάζαν και υπέγραψαν 3 "ονόματα", ένα για κάθε ήπειρο: ο (γάλλος) Michel J. Crozier για την δυτική Ευρώπη, ο τότε όχι ιδιαίτερα γνωστός διεθνώς (αμερικάνος) Samuel P. Huntington για την βόρεια Αμερική, και ο Joji Watanuki για την Ιαπωνία.

Πρέπει εδώ να πούμε μερικές κουβέντες παραπάνω. Διευθυντής της Trilateral Commission από το 1973 ως το 1976 ήταν ο Zbigniew Brzezinski, ήδη "εξαιρετικά γνωστός ειδικός" του αμερικανικού κράτους· μάλιστα ο Brzezinski ήταν μαζί με τον David Rockefeller οι ιδρυτές της Trilateral. Συνεπώς δεν μιλάμε ούτε για κάποια συνωμοσία, ούτε όμως για κάτι "δευτερεύον" (στην φάρετρα των τότε αφεντικών) που μπορεί να υποτιμηθεί αβίαστα. Ο Brzezinski είχε ουσιαστική συμμετοχή στην οργάνωση της έρευνας για την κρίση κυβερνησιμότητας των δυτικών δημοκρατιών, συνεπώς αυτός (και άλλοι) είχαν σοβαρές ανησυχίες επί του θέματος ήδη από το 1973, αν όχι νωρίτερα.

Για λόγους που αγνοούμε (αλλά η συγκεκριμένη άγνοιά μας δεν έχει ιδιαίτερη σημασία εδώ) την "γέννηση" του όρου *κρίση κυβερνησιμότητας* διάφοροι διανοούμενοι της αριστεράς την αποδίδουν στον Μισέλ Φουκώ, και στις διαλέξεις του το

1977 και το 1978 στο Collège de France. Δεν μας ενδιαφέρει η “πνευματική ιδιοκτησία” των ορισμών και των λέξεων αλλά κάτι διαφορετικό. Σε διάφορους κύκλους διανοούμενων μια σειρά όρων που εισήγαγε ο Φουκώ κτιζόντάς τους πάνω στην “κρίση κυβερνησιμότητας” όπως την ανέλυσε αυτός (όροι όπως “βιοπολιτική”, “γνώση / εξουσία” κλπ) απέκτησαν κατά καιρούς υπερβατική λάμψη και σχεδόν μαγική αίγλη· ενόσω μια εντελώς διαφορετική γραμμή, όχι απλά ανάλυσης αλλά και πραγματιστικής δράσης, πάνω ακριβώς στην “κρίση κυβερνησιμότητας” της περιόδου (χοντρικά) 1965 - 1975 όπως την καταλάβαιναν τα αφεντικά και οι δικοί τους ειδικοί, βρισκόταν σε εξέλιξη. Ο Φουκώ σωστά εστίασε στην νεοφιλελεύθερη πλημμυρίδα που διέκρινε ήδη στα τέλη της δεκαετίας του ‘70 σαν τον άξονα περιστροφής της “καινούργιας κυβερνησιμότητας”. Ωστόσο για λόγους που δεν είναι του παρόντος να παρουσιάσουμε, ο Φουκώ δεν μπορούσε (και ίσως δεν ήθελε καν) να αναλύσει είτε την ανάδυση του νεοφιλελευθερισμού είτε τον μετασηματισμό των δυτικών δημοκρατιών με κριτήρια ταξικού ανταγωνισμού· και μάλιστα εκείνου του ανταγωνισμού που είχε μόλις προηγηθεί και βρισκόταν ακόμα σε εξέλιξη στα ‘70s.

Το αποτέλεσμα ήταν ότι αναπτύχθηκε απ’ τα ‘80s - ‘90s και μετά μια ολόκληρη φιλολογία υποτιθέμενης ερμηνείας των εξελίξεων του καπιταλιστικού κόσμου, στολισμένη με εντυπωσιακές καινούργιες λεξούλες και έννοιες, απογειωμένη ωστόσο εντελώς σε σχέση με την πραγματική (ταξική) διαλεκτική των σχέσεων εξουσίας στον μεταβιομηχανικό καπιταλισμό, και - κυρίως - την διαρκή κρίση / αναδιάρθρωσή του. Ήταν μια φιλολογία που αποδείχθηκε απόλυτα ανίκανη να προβλέψει οτιδήποτε σχετικό με την τωρινή φάση της κρίσης. Και φυσικά, εκτός από το να κτιστούν διάφορες καριέρες επάνω της, αυτή η φιλολογία ήταν άχρηστη ή και αποπροσανατολιστική: δεν μπόρεσε ούτε μισή πέτρα να πετάξει εύστοχα.

Αξίζει λοιπόν, και όχι απλά για “ιστορικούς λόγους”, να θυμίσουμε τι ενδιέφερε τους καλύτερους ειδικούς των αφεντικών το 1974 και το 1975, πάντα σε σχέση με την κρίση κυβερνησιμότητας (που την ζούσαν απειλητικά!) οι κύριοι του καπιταλισμού, όπως αντανakλάται στα περιεχόμενα της έκθεσης της Trilateral του 1975. Ενδεικτικά (τίτλοι κεφαλαίων της έκθεσης):

- Η αύξηση της κοινωνικής διάδρασης·
- Οι συνέπειες της οικονομικής ανάπτυξης·
- Η κατάρρευση των παραδοσιακών θεσμών·
- Η άνοδος του κόσμου της διάνοησης·
- Τα μαζικά μέσα επικοινωνίας·
- Η δομή των αξιών και το πρόβλημα του ορθολογισμού·
- Οι βασικές πολιτικές πεποιθήσεις·
- Οι συνέπειες των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών αλλαγών πάνω στις αρχές του ορθολογισμού και στις βασικές πολιτικές πεποιθήσεις.

Έχει οπωσδήποτε ενδιαφέρον το τι εντόπιζαν κάτω από τέτοιες θεματικές ενότητες αυτοί οι ειδικοί τότε. Αλλά αξίζει επίσης να τονιστεί το προς τα που κοιτούσαν ήδη. Όχι για να “χαζέψουν” αλλά για να δράσουν...

12 - Η μετάφραση στα ελληνικά απ’ το 2ο τεύχος του αθηναϊκού πολιτικού περιοδικού *το κοινωνικό κίνημα*, στα τέλη του 1984.